



**REA RICHARD
WERKCOLLEGE ARCHEOLOGIE
ACADEMIEJAAR 2018-2019
VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL**

**De zoektocht naar het zwaard én de
gewone man op 't Werft**



Inhoudstafel

- 1. Inleiding**
- 2. Context**
 - 2.1 De site
 - 2.1.1 Aalst
 - 2.1.1.1 De geografie van Aalst
 - 2.1.1.2 De onstaansgeschiedenis van Aalst
 - 2.1.2 De Werf
 - 2.1.3 Perceel 734
 - 2.2 Formatieprocessen/ Stratigrafie
 - 2.3 Datering
- 3. Het Artefact**
 - 3.1 Determinatie
 - 3.2 Bronnenmateriaal
 - 3.2.1 Archeologie
 - 3.2.2 Historische bronnen
 - 3.2.3 Iconografie
- 4. Het artefact in context: *'het zwaard en de gewone man in laatmiddeleeuws Aalst'***
 - 4.1 Inleiding
 - 4.2 Ter vergelijking: *'de casus Brugge en de stadsmilitie'*
 - 4.3 In Aalst?
- 5. Besluit**
- 6. Bijlagen**
 - 6.1 Technische fiche
 - 6.2 Archeologische tekening
 - 6.3 Foto's artefact 57
 - 6.4 Virtuele reconstructies
- 7. Afbeeldingen**
- 8. Bibliografie**

1. Inleiding

Deze paper werd geschreven in het kader van het werkcollege archeologie voor de opleiding Kunstwetenschappen en archeologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Na een bezoek aan het bedrijf Solva Archeologie te Erembodegem kreeg elke student een metalen artefact toegewezen om te bestuderen. Ik kreeg artefact met inventarisnummer 10- Aal- WP- 57, kortweg *artefact 57*.

Vanaf dat moment begon een zoektocht naar het ‘wat, waar en waarom’ van het voorwerp. Dit werk is het verslag van die zoektocht naar geschiedenis, kennis en knowhow en bestaat uit drie onderdelen die samen de kern vormen van elk archeologisch onderzoek: de site, het artefact en bijhorende context.

Voor de beschrijving van de vindplaats zoom ik in vanaf de stad Aalst tot aan de kelderopvulling waarin artefact 57 werd teruggevonden. Vervolgens leg ik uit wat artefact 57 nu precies is, stel ik een typologie op van gelijkaardige voorwerpen en geef ik een woordje uitleg bij de verschillende soorten van bronnenonderzoek. Tenslotte reconstrueer ik de context van artefact 57 en het perceel waarin de opgravingen plaatsvonden.

Om die bevindingen kracht bij te zetten raad ik de lezer aan gebruik te maken van mijn website, waar interactieve virtuele reconstructies van het woonhuis waarin artefact 57 gevonden werd, de site ‘het Werfplein’ en de straat waar perceel 734 stond, terug te vinden zijn:

<http://rearichard.be/werf.html>¹

¹ Screenshots van de virtuele reconstructies zijn terug te vinden in de bijlage.

2. Context

2.1 De site

2.1.1 Aalst

2.1.1.1 De geografie van Aalst

De stad Aalst bevindt zich in de Oostvlaamse Dendervallei, op de overgang van het Midden-Vlaams zandleemdistrict naar het Zuid-Vlaamse lemige heuveldistrict (Wouter DE MAEYER et al. 2011, p. 17). De middeleeuwse stad ontstond in dat overgangsgebied, de plek waar een uitlopende heuvel steil afdaalt naar de Denderbedding (afb. 1). Het huidige centrum van Aalst bevindt zich op de linkeroever van de rivier en de archeologische data wijzen uit dat de winterbedding van de Dender tot aan de leemrand kwam in de vroege Middeleeuwen. Het zuidelijk gedeelte van de stad wordt gevormd door de 'Hoezekouter', dat volledig uit vruchtbare leembodem bestaat (afb. 2). De site 'Werfplein' werd opgegraven langs de huidige Denderoever en de alluviale bodem bestaat daar uit lemig zand, zand en zandleem (p. 17).

2.1.1.2 De ontstaansgeschiedenis van Aalst

Bij de stadsontwikkeling van een pre-urbane regio spelen een aantal factoren een belangrijke rol: *de genius loci* (de kenmerken van een plek), de aanwezigheid van een heer met een kasteel en de potentiële aantrek van handelaars en ambachtslui (Koen DE GROOTE 2010, p. 255). Deze factoren waren alle drie aanwezig in de kern waar het huidige Aalst ontstond.

Archeologische data tonen aan dat zowel de vruchtbare bodem als de gunstige topografie menselijke activiteit aantrokken sinds de prehistorie. Toponymisch onderzoek wijst uit dat de regio dateert van voor de invallen van de vijfde eeuw, de plaatsnamen zijn namelijk van Germaanse origine (p. 250). Het woord 'Aalst' komt van het Oud-Nederlandse 'Alkos' wat heiligdom betekent (p. 250). Er zijn ook bewijzen gevonden van nederzettingen in de Prehistorie en de Gallo-Romeinse tijd

De hele regio werd sterk ontgonnen tijdens de Romeinse periode maar waarschijnlijk kunnen we de eerste landbouwactiviteiten veel vroeger situeren. Tijdens fieldwalking-onderzoeken

vindt men regelmatig klingen en gepolijste handbijlen terug uit het late Neolithicum en de vroege Bronstijd (p. 252). In het stadscentrum, aan de rivieroever, werden zelfs voorwerpen gevonden die kunnen gedateerd worden in het Epi-Paleolithicum, tussen 10.000 en 8.000 VC, en die wijzen op een tijdelijk jager-verzamelaarskamp (p. 252). Echte sporen van een nederzetting uit de metaaltijden of de Romeinse periode ontbreken in het stadscentrum echter. De enige opgegraven structuur uit die tijd is een Romeins graf, uit de 2^{de} of 3^{de} eeuw VC. Net buiten de Middeleeuwse stadskern vond men ook leem-ontginningskuilen en een gedempte gracht uit de Romeinse periode maar geen echte bewijzen van een rurale bewoning (p. 252).

De *locus* Aalst werd voor het eerst genoemd in 9^{de} -eeuwse landeigendomslijsten, hierdoor is er beperkte informatie beschikbaar over de nederzetting sinds de vroege Middeleeuwen. De regio 'Aalst' maakte deel uit van de *pagus Bragbattensis* en wordt beschreven als een villa: "Est in villa quae dicitur Alost Mansus indominicatus..." (p. 252). Het ging dus om een herenvilla met een hof en landerijen voor eigen en ander gebruik. De boeren konden de akkers rond de villa ontginnen in ruil voor financiële of militaire steun. Deze villa-nederzetting kan gesitueerd worden op de plek waar het voormalig Onze-Lieve-Vrouw-Hospitaal stond (nu het stedelijk museum). In het 13^{de} -eeuwse stichtingshandvest van dat ziekenhuis wordt naar de site verwezen als het *Zelhof* (afb. 3) (p. 253). De oorsprong van de Sint-Martinus kerk die zich 75m verder bevindt kunnen we ook in de Vroege Middeleeuwen plaatsen, waarschijnlijk was het de kerk van het 'Zelhof-domein' (p. 253). De stedelijke ontwikkeling van de kern rond de *locus* Aalst wordt gesitueerd in de 11^{de} – 12^{de} eeuw, vanaf dan maakte de regio namelijk deel uit van het graafschap Vlaanderen. De huidige stad werd dan het centrum van 'Het land van Aalst' en speelde een belangrijke rol bij de verdediging van de oostelijke grens van het graafschap. Tegenover het *Zelhof* werd daarom een motte opgericht (DE GRUYSE et al. 2017, p. 25). Vanaf dat moment evolueerde de stadsontwikkeling heel snel en in de loop van de 11^{de} eeuw startte de bouw van de eerste d-vormige stadsomwalling. Die urbanisatie ging zelfs vooraf aan het verkrijgen van de stadsrechten, dat pas gebeurde in het tweede kwart van de 12^{de} eeuw. Het sluitstuk van de stedelijke evolutie was volgens archeologisch onderzoek de reorganisatie van de zone rond de Oude Vismarkt en de opvulling van een deel van de winterbedding van de Dender. Een tweede stadsomwalling volgde in het eerste kwart van de 13^{de} eeuw (Wouter DE MAEYER et al. 2011, p. 19).

2.1.2 De Werf

Het werfplein, ten noordoosten van de stadskern op de linker Denderoever (afb. 4), wordt voor het eerst vermeld in 1298 en heet dan 'de werft'. Die naam verwijst naar loskades binnen de stadsomwallingen en de oudste ontdekte sporen dateren inderdaad van voor 1360.

Op een fragment van de kaart van Sanderus uit 1641-1644 staat de Werf afgebeeld als een levendige omgeving met actieve scheepsvaart (afb. 5). Op diezelfde kaart zien we ook twee huizenblokken met in het midden een straat, de Bisschopstraat, die uitgaat op een brug, de Molendriesbrug of de huidige Sint-Annabrug. Aan de zuidkant van het Werfplein staat sinds de 13^{de} eeuw de Werfkapel, een schipperskapel gewijd aan de OLV -Ter Druiven, een soort beschermheilige voor de scheepslui. Door de activiteiten in en rond de loskades woonden in de huizenblokken vooral ambachtslui, herbergiers en schippers. De belangrijkste transportgoederen waren graan, hop en zout en tot in 1782 stond naast de kapel een weeghuis (p.21).

Historische bronnen vermelden drie aanpassingen aan de kademuren, de laatste verbouwing zorgde ervoor dat de vier oorspronkelijke huisjes, die vast gebouwd waren aan de kade, in 1594 verdwenen en dat er nieuwe constructies opdoken. Tussen 1863 en 1867 werd een deel van de bebouwing langs de straatkant weggehaald en in 1919-1920 besliste het stadsbestuur om de rest van de huizenblokken af te breken voor de bouw van een groot plein. Na de vernielingen van Tweede Wereldoorlog is er niets meer zichtbaar van de huizenblokken of de Bisschopsstraat.

De straat die de huizenblokken langs het Werfplein doorkruiste, de Bisschopsstraat, was waarschijnlijk al aanwezig voor de bouw van de woningen. De Werf lag al sinds de 13^{de} eeuw binnen de stadsomwallingen maar het was toen slechts een nat gebied langs de Dender. Het tracé van de straat volgde de natuurlijke ophoging in het drassige landschap en het pollenonderzoek van de opgravingen wijst uit dat er een elzenbroekbos aanwezig was met wilg, grassen, zeggen, schermbloemigen en stekelvarens. Pas in de 14^{de} eeuw werd het oppervlak van de weg verhard en vanaf dan bleef de straat tot in de 20^{ste} eeuw in gebruik (p. 143).

2.1.3 Perceel 734

De huizen die blootgelegd werden tijdens de opgravingen kregen elk een perceelnummer. Die onderverdeling komt van de parcelering op het Primitief Plan (1830) en de Poppkaart (ca 1860). Het perceel dat voor deze paper belangrijk is, nummer 734, ligt ten zuiden van de voormalige Bisschopsstraat en bevindt zich volledig in het opgravingsvlak (afb. 6). Er kon een overzicht van de bouw- en bewoningsgeschiedenis opgemaakt worden aan de hand van allerlei archiefstukken en de archeologische resten. De structuren op perceel 734 vormen een belangrijke schakel binnen de opgravingswerken van het Werfplein en bieden inzicht in de Middeleeuwse bewoning en bevolking van Aalst

De voorzijde van het huis bevindt zich aan de straatkant en de achterzijde staat tegen perceel 733 aangebouwd. Een eerste vermelding van bewoning vinden we terug in de huisgeldenregisters van de stadsarchieven van Aalst. Het gaat om een tekst uit 1672-'73 waarin staat dat het huis eigendom was van de erfgenamen van een zekere Porter (de Poorter) en dat Cornelis Cayman de woning huurde (p. 23). De bewoningsgeschiedenis van perceel 734 kan vanaf dan volledig gereconstrueerd worden tot in 1940 wanneer de panden aan het Werfplein door de staat opgekocht en uiteindelijk afgebroken worden (afb. 7) (p.25).

In 1360 woedde er in Aalst een grote stadsbrand, dit weten we omdat er overal archeologische resten van die ramp zijn overgebleven, bijvoorbeeld kuilen met verbrande leem. Ook in perceel 734 hervatte de bewoning zich pas in het begin van de 15^{de} eeuw (p. 88). Het ging in de eerste fase om een huis met een gevelbreedte van 5m 60, een diepte van 10m en de achterkant stond tegen of op de kademuur gebouwd (afb. 8) (p. 88). In een van de zijgevels werd een deuropening ingebouwd van ongeveer 1m breed met een toegang naar de kelder en in de overstaande muur was ook een trap aanwezig met vier treden. De verschillende soorten bouwwijzen- en materialen duiden op intensief hergebruik. Ten oosten van het perceel bevond zich een steegje dat al van in het begin van de constructie aanwezig was en via een trap kon men vanuit het kleine straatje de kelder betreden (afb. 9) (p. 90). Die treden leidden nog verder dan de kelder, richting Dender, en vormden waarschijnlijk een zogenaamde 'watertrap' (p. 90).

Tijdens een tweede fase in de bebouwing van perceel 734 kwam er nog een kelder bij in de westelijke hoek van de binnenzijde van de voorgevel (afb. 10). In deze ruimte waren in alle muren, behalve in de voorzijde, nissen aangebracht. Het ging om rechthoekige uitsparingen met licht gewelfde of driehoekige bovenkant (afb. 11). Perceel 733 deed tot laat in de 15^{de} eeuw dienst als ommuurde tuin voor het huis op perceel 734 (p. 91).

Tijdens de derde fase van de verbouwingen werden de watertrap en de kelders opgevuld (afb. 12). De reorganisatie van de percelen ten zuiden van de Bisschopstraat wordt in verband gebracht met de werken aan de kademuren in 1594. De vondsten, waaronder ook artefact 57, kunnen in deze periode gedateerd worden.

Kort na de opvulling van de kelders, in het eerste kwart van de 17^{de} eeuw werd het oostelijke steegje opnieuw gekasseid en de functie van de watertrap verdween dan volledig. Waarschijnlijk werden de vier woningen ten zuiden van de Bisschopsstraat rond 1594 afgebroken en even later heropgericht. De opgravingen wijzen uit dat hetzelfde grondplan werd gebruikt voor de buitenmuren en dat de toegang tot de kelder overbrugd werd met een grondboog. Het interieur van de woning wijzigde volledig: de oorspronkelijke haard verdween, de open binnenruimte werden verdeeld in een voor-en achterkamer en er kwamen nieuwe kelders bij (p. 106).

In de laatste bouwfase van perceel 734, rond 1830, raakte het kleine steegje overbouwd en er kwam een riolering in de plaats. Het gebouw bleef vanaf dan onveranderd tot aan de afbraak in 1940 (p. 107).

2.2 Formatieprocessen/ stratigrafie

De kelders van perceel 734 werden opgevuld rond 1594 toen er werken plaatsvonden aan de kademuren en ze volledig in ongebruik raakten. In de opvulling van de kelder met nissen, context III/A/79, wordt artefact 57, gevonden (afb. 13). Er bevinden zich in deze context ook 653 scherven, van o.a. borden, een vergiet, een olielampje, teilen, een pispot, een bloempot en een zalfpotje. Scherven van de bloempot worden in beide kelderopvullingen aangetroffen,

wat bewijs vormt voor de gelijktijdige demping van beide ruimtes. In het aardepakket van de 'nissenkelder' vinden de archeologen eveneens zeven munten en een muntgewichtje terug. Het gewichtje is een Engelse dubbele gouden nobel, geslagen in Gent, de munten zijn drie korten van Filips II, een denier van het kapittel van Mabeuge, een koperen Penny, een Merau en een koperen Poulseur uit Stavelot (p. 96). De onderzoekers treffen in de keldervulling ook 75 kanonkogels uit kalkzandsteen en een stuk onbewerkte natuursteen aan (afb. 14) (p. 98). Opmerkelijk zijn de grote hoeveelheid metalen vondsten in context III/A/79, waaronder voorwerpen geassocieerd met hout-, steen-, en of metaalbewerking (afb. 15). In de kelder met nissen wordt ook een pakket steenkool, sintels en slakken aangetroffen dat wordt geïdentificeerd als afval van ijzerproductie en -bewerking (p. 104). Op de coupetekening van de opvulling van de kelder met nissen, gemaakt door Solva, zien we duidelijk de stratigrafie van het aardepakket en de laag waarin de metalen en andere artefacten zich bevonden (afb. 16).

2.3 Datering

Artefact 57 en de overige metalen vondsten konden gedateerd worden aan de hand van verschillende historische bronnen en een aantal van de andere voorwerpen. Zo weten we dat er verbouwingen aan de kademuur hebben plaatsgevonden in 1594 dankzij een stadsrekening van datzelfde jaar (p 21). De munten en het gewichtje kunnen eveneens op het einde van de 16^{de} eeuw gedateerd worden. Het gewichtje is een Engelse dubbele gouden nobel en werd in Gent geslagen na 1499. Door middel van de ceramiek o.a. witbakkend aardewerk en majolica, kunnen we de opvulling van de kelder plaatsen tussen 1567 en 1625 (p. 95).

3. Het artefact

3.1 Determinatie

Aan de hand van vergelijkingsmateriaal, hedendaagse voorwerpen (afb. 17) en beelddatabanken van metaalvondsten, kwam ik tot de conclusie dat artefact 57, een hulsvormig uiteinde is dat gemonteerd wordt op de schede² van een dolk of zwaard (afb. 18). In de vakliteratuur heet dit onderdeel een **CHAPE**³ en het dient om de schede te beschermen tegen doorboring met de punt van het steekwapen. Dit artefact behoort tot de archeologische voorwerpgroep 'militaria' en werd door SOLVA ook zo gecatalogiseerd. Een chape wordt regelmatig gevonden bij opgravingen. Het bestaat meestal uit metaal terwijl de schede uit organisch materiaal wordt vervaardigd en zo minder bestand is tegen de verschillende formatieprocessen. Het woord chape komt van het Latijnse cappa en betekent kap/cape of tip/hoofd. Een chape kan u- of hulsvormig zijn en vaak zijn ze gedecoreerd. De bekendste gelijkaardige artefacten zijn afkomstig van Keltische zwaarden en zijn belangrijk omwille van de decoratie en inscripties. Een van de bekendste voorbeelden van een chape maakte deel uit van de zilverschat van het Saint- Ninian- Eiland en wordt nu bewaard in het Museum of Scotland in Edinburgh. Dit Anglo-Saksische voorwerp dateert uit ca 800 en beeldt monsterlijke dierenhoofden uit (afb. 19).

In het midden van artefact 57 bevindt zich een spijkervormige metalen pin, dit was bedoeld om de riem waarmee men het wapen aan de schouder of rond de middel kan dragen, te bevestigen (afb. 20). Een tweede pin stond waarschijnlijk gemonteerd op de oorspronkelijke schede van het zwaard .

Voor de precieze afmetingen en andere eigenschappen van het artefact verwijs ik naar de foto's, technische tekening en fiche in bijlage.

² Of SCABBARD in het Engels.

³ In het Nederlands SCHEDEBESLAG. Ik gebruik in deze paper chape omdat dit duidelijk verwijst naar de functie van het voorwerp.

3.2 Bronnenmateriaal

Dit deel gaat niet alleen over de chape maar heeft het ook over het steekwapen en de bijpassende schede. Voor de classificatie van zwaarden wordt vaak de 'Oakshott typology' gebruikt. De historicus, Ewart Oakeshott, verdeelt de Europese middeleeuwse zwaarden in 13 hoofdtypes, van X tot XXII in zijn boek⁴ (afb. 21) (Ewart OAKSHOTT 1997, p.23-24). De Engelse historicus begint vanaf X omdat de andere negen modellen Vikingzwaarden zijn die reeds beschreven werden door Jan Petersen, een Noorse historicus (Koen GEVAERT 2016, p. 43). Oakshott gebruikt verschillende eigenschappen van het zwaard om de onderverdeling te maken maar de belangrijkste factoren zijn de vorm en de tip van het lemmet. Voor deze paper is vooral de tip van belang aangezien we daar de vorm van de chape mee kunnen herkennen. Voor eenhandige wapens uit de Middeleeuwen en de Renaissance (zoals dolken) bestaat er nog geen duidelijke typologie. Oakshott heeft het ook niet over het 'Fechtschwert' of het stompe oefenzwaard dat wel veelvuldig voorkwam in de 15^{de} en 16^{de} eeuw (p. 44). Op het schema van Oakshott zien we dat alle zwaarden uitlopen op een punt wat doet vermoeden dat het artefact eerder gebruikt werd bij de schede van een dolk of een 'Fechtschwert' (afb. 22). Er is echter te weinig onderzoek gebeurt naar de relatie tussen de chape en het bijhorende wapen om hiervan zeker te zijn.

3.2.1 Archeologie

Met behulp van metaalvondsten uit Vlaanderen (Medea⁵) en het Verenigd Koninkrijk (The Portable Antiquities Scheme⁶) kan een rudimentaire chape- typologie opgesteld worden aan de hand van de uiterlijke kenmerken van gelijkaardige voorwerpen. Men zou eveneens een lijst kunnen opstellen per tijdvak maar hiervoor beschik ik over te weinig dateringsinformatie. Al de gebruikte chapes uit onderstaande tabel kunnen gesitueerd worden in de Vroege- tot de Postmiddeleeuwen. Bepaalde voorwerpen kunnen we onderbrengen bij twee of meerdere types van uiterlijke kenmerken. Type 1 bevat de hulsvormige en gedecoreerde chapes, deze

⁴ Oakeshott, Ewart, *The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*, 1960.

⁵ <https://medea.weopendata.com/>

⁶ <https://finds.org.uk/>

kunnen variëren van zeer eenvoudig tot echte metaalsmeedkunstwerken. De tweede categorie zijn U-vormige modellen en werden alleen rond de rand van de schede bevestigd. Type 3 heeft onderaan een bolvormig of langwerpige uitsteeksel en diende vermoedelijk voor de positionering van de punt van het steekwapen. De volgende soort van chapes werden vervaardigd voor smalle langwerpige dolken of zwaarden. Het laatste type, waartoe ook het artefact 57 behoort, zijn hulsvormige chapes met beperkte tot geen decoratie (in de tabel type 5 met rode achtergrond). Bij deze objecten vinden we het ook het vaakst een spijkervormig pinnetje terug. Op het Portable Antiquities Scheme staat een vondst gedocumenteerd die uit enkel dat onderdeel bestaat (afb. 23).

<p>TYPE 1</p> <p>Hulsvormig+ gedecoreerd</p>	<p>Type 2</p> <p>U-vormig</p>	<p>Type 3</p> <p>Met uitstulping onderaan</p>	<p>Type 4</p> <p>Tube-vormig</p>	<p>Type 5</p> <p>Hulsvormig+ niet gedecoreerd</p>
				
				
				
				
				
				
				

3.2.2 Historische bronnen

De 16^{de} eeuw was een interessante periode op het vlak van handwapens, er werd namelijk op het slagveld voor het eerst gebruik gemaakt van “geschutswerktuigen” (Koen GEVAERT 2016, p. 179). De hele oorlogsvoering en wapentactiek moest hierdoor herdacht worden. Adellieden werden hierin bijgestaan door ‘militaire experts’ en ‘professionele soldaten’, zij nemen de handwapens over van de nobele heren. Het zwaard werd vanaf dan vooral gebruikt door “zelfbewuste burgers” en burgermilities of als parade-en of executiewapen (p. 179). Het ontstaan van de boekdrukkunst zorgt er bovendien voor dat kennis van wapens en vechttechnieken verder verspreid raakte dan enkel de bovenste lagen van de bevolking. Schermverenigingen en toernooien kenden een enorme opmars en het zwaardvechten was niet langer voorbehouden voor individuele meesters (p. 179). Ook tijdens toneelstukken kwam de vechtkunst en het schermen uitgebreid aan bod waardoor het gewone volk via entertainment in aanraking kwam met krijgskunst (p. 181).

In de 16^{de} eeuw werden drie manuscripten gepubliceerd die van belang waren voor de verspreiding van de krijgskunst in Europa, het gaat om zogenaamde vechtboeken. Vechtboeken samen zijn met de archeologische vondsten, de iconografie en de experimentele archeologie, een belangrijke bron voor kennis over de krijgskunst en wapens. Naast een werk van Dürer en Goliath is er ook een Vlaams vechtboek overgeleverd. In deze boeken gaat de kunst hand in hand met de tekst, de richtlijnen werden geïllustreerd met tekeningen, houtsneden en kleine schilderijen (afb. 24). In het Vlaamse vechtboek uit ongeveer 1520 krijgt de gewone burger in het Middelnederlands instructies hoe hij zichzelf best verdedigd:

“It [em] oft iemand na u sloeghe oft u stake van boeven soe neemt hem zijn hant daer hi mit stect oft slaet van onder zijn dagghe met ower clincker hant en met ower rechter hant stect tussen zijn benen en trect sterck neder zijn hant daer hi die Dagghe in heeft en alsoe woepden op u skowerre en gate met striken” (p. 183).⁷

⁷ “Als iemand vanuit de hoogte naar jou snijdt of steekt, neem dan met jouw linkerhand de hand waarmee hij steekt of snijdt aan de onderkant vast. Steek je rechterhand tussen zijn benen en trek de hand waarmee hij zijn dolk vastheeft hard naar beneden. Gooi hem aldus over je schouders en ga met hem die aldus is vastgestrikt.” (Gevaert 2016, p. 183).

In de 16^{de} -eeuwse vechtboeken is er sprake van tweehandige zwaarden, gebruikt door 'landsknechte' (p. 182). Landsknechten (of lansknechten) zijn soldaten uit een huurlingenleger die gespecialiseerd waren in vechten met grote 'Zweihänder' om pieken kapot te slaan of paardenpoten te verbrijzelen (p. 182). Omdat dit zo gevaarlijk was werden de landsknechten dubbel betaald, hun bijnaam was 'Döppelsoldner' (p. 182). De schede van een Zweihänder kan een gelijkaardige chape bevatten, het is echter niet te bewijzen of artefact 57 behoorde tot een Zweihänder. Verder werd er in de 16^{de} -eeuwse vechtboeken aandacht besteed aan het rapier en de schermkunst die de basis vormde voor een hedendaagse versie de sport. Het rapier is een dun, scherpgepunt zwaard dat in de 16^{de} en 17^{de} eeuw in Europa gebruikt werd door de rijke burgerij. Omdat de sierlijkheid van het rapier belangrijker gevonden werd dan de functie maakte men het steeds fijner. Dit wapen raakte in ongebruik in de 18^{de} eeuw en werd vervangen door het sabel (p. 194). Over de uiterlijke kenmerken van de chape en de bijbehorende schede wordt er in de vechtboeken niet geschreven. Wel kunnen we ons hiervoor richten op de verluchtingen in de werken. Het hoofdstuk 'iconografie' gaat hier dieper op in.

In dit stadsarchieven van Aalst vinden we andere historische bronnen in verband met wapens terug. De stadsrekeningen bevatten teksten en tekeningen die spreken over een nieuw 'engienhuus' dat tussen 1484 en 1485 gebouwd werd aan de zuidzijde van de Veemarkt. Tijdens een grootschalig archeologisch onderzoek op de huidige Hopmarkt, uitgevoerd door het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed in 2005, kwamen de sporen van dit gebouw aan het licht (Afb. 25). Het engienhuus deed dienst als opslagplaats voor wapens en processiemateriaal: "omme die habillementen vander processie, de engienen, buspoeder emde de artillerie vander stede in te stellene..." (Koen DE GROOTE & Jan MOENS 2018, p. 19). Verder is er weinig geschreven over de bewaarde goederen en is het niet bekend of het gebouw ook dienstdeed als magazijn voor steekwapens. Tijdens hetzelfde onderzoek in 2005 bleek dat er verschillende soorten wapens een rol speelden in het laatmiddeleeuwse Aalst: door middel van historische en archeologische vondsten konden de woning en levenswandel van een kruisboogmaker gereconstrueerd worden en werd de rol van de Schuttersgilde van naderbij onderzocht (p. 5).

De chape en andere vondsten, opgegraven op de werfplein-site, kunnen hetzelfde betekenen voor de 16^{de} en 17^{de} -eeuwse bewoners van perceel 734.

3.2.3 Iconografie

Wanneer we een concreet idee willen krijgen van hoe middeleeuwse zwaarden, dolken en hun schedes eruitzagen, zijn kunstwerken een handige bron. De archeologie laat ons (gedeeltelijk) toe om die afbeeldingen met de werkelijkheid te vergelijken. In de besproken vechtbouwen worden de verschillende richtlijnen en krijgskunsttechnieken geïllustreerd met allerlei afbeeldingen, maar ook de middeleeuwse prent- en schilderkunst geeft ons een beeld van hoe wapens en schedes in de praktijk gebruikt en gedragen werden (afb. 26). De beeldhouwwerken en wandtapijten kunnen eveneens een belangrijke bijdrage leveren.

Voor de schilderkunst zijn de Vlaamse Primitieven interessant, zij waren voor een groot deel werkzaam voor de hertogen van Bourgondië en hun voorkeur voor wapens, harnassen en helmen werd afgebeeld op de schilderijen. De engelen en heiligen waren vaak voorgesteld als krijgers in volledige oorlogsuitrusting (Bert GEVAERT 2016, p. 31). Als voorbeeld van de iconografie van de Vlaamse Primitieven kan een beschilderd zijpaneel van het Ursulaschrijn (c. 1430-1494) van Hans Memling dienen (afb. 27). Op het schilderij staat rechts een man afgebeeld met een 'gambeson', een gevoerde jas waaraan een harnas kon vastgemaakt worden. Hij draagt aan zijn riem ook een zwaard dat zich in de schede met chape bevindt. Ook de prentkunst laat ons toe een beter beeld te krijgen van hoe een zwaard gedragen werd en hoe de schede met chape eruitzagen.

Om een idee te krijgen van het uitzicht van het voormalige Werfplein en de plaatselijke behuizing kunnen we eveneens gebruik maken van schilderijen en prenten. Er werden verschillende schilderijen gemaakt van het Werfplein en de nabije omgeving. In het stedelijk museum in Aalst kunnen hiervan enkele voorbeelden teruggevonden worden (afb. 28).

Tenslotte zijn de kaarten en grondplannen uit verschillende periode en gemaakt door diverse cartografen van groot belang voor het begrip van de site. Dankzij de Poppkaart en het Primitief Kadaster kunnen we een retrogressieve reconstructie maken van de opgegraven

percelen en de kaart van Sanderus uit 1644 laat ons toe de sfeer op te snuiven van de kades en het Werfplein in de 17^{de} eeuw.

4. Het artefact in de context: een zwaard in het laatmiddeleeuwse Aalst

4.1 Inleiding

In dit deel wil ik de gebruikscontext van artefact 57 reconstrueren. We weten al dat het voorwerp gedateerd wordt tussen 1575 en 1625 en dat het uit de kelderopvulling van een woning aan de kade van het Werfplein in Aalst komt. Verder hebben we verklaard dat het artefact een chape is van de schede van een zwaard of dolk. De vraag die zich daarna stelt is hoe een dergelijk voorwerp in die beschreven context terecht kwam. Om dat vraagstuk beter te begrijpen zocht ik naar de functie van een steekwapen in een laatmiddeleeuwse Vlaamse stad en kwam ik onder andere uit bij 'de stedelijke milities'. Over het bestaan van een 'Aalsterse stadsmilitie' is er weinig gepubliceerd dus gebruik ik als vergelijkende studie een publicatie over het laatmiddeleeuwse Brugge.

Na de casestudie koppel ik de bevindingen terug naar Aalst en perceel 734 op het Werfplein.

4.2 Ter vergelijking: Casus Brugge en de stadsmilitie

In de late middeleeuwen werd er geleidelijk overgegaan van een feodaal staatsbestel naar een "ondernemersmodel" (Peter STABEL 2011, p. 1051). Omdat de adel aan financiële macht verloor en de steden een steeds sterkere positie innamen in Vlaanderen was er nood aan een 'professioneel leger'. De lokale overheden slaagden erin om via belastingen en in ruil voor "inspraak en negotiatie" de inwoner te engageren voor het "gemeenschappelijk belang" (p. 1051). Zo kon een stad militair paraat blijven, zichzelf verdedigen maar ook tegen de vorst optreden indien nodig. De hertogen van Brabant deden nog een poging om huurlingenlegers samen te stellen maar bleken uiteindelijk niet overal opgewassen tegen de stadsmilities: "[..] de tijden van het feodale ridderleger [...] liep op zijn einde en grote troepen met vooral voetvolk van piekenars en schutters zouden de veldslagen [...] domineren" (p. 1052). Uit de studie van Peter Stabel, historicus aan de Universiteit Antwerpen, blijkt dat de stadsmilitie in

Brugge⁸ gefundeerd was op de organisatie door ambachtelijke troepen. De ‘gewone’ man stond met andere woorden in voor zijn eigen bewapening. De stadsmilitie was “een soepel, inzetbaar, gelaagd en relatief goed uitgerust militair apparaat” (p. 1053). Steden hadden veel geld over voor veldartillerie en organiseerden hun ‘leger’ in kleine groepen van piekenars en schutters (p. 1053). De ambachten speelden hierin een cruciale rol, vanaf de late middeleeuwen kregen de verschillende groepen van vaklui steeds meer economische en financiële macht en werd het noodzakelijk hen bij politieke beslissingen te betrekken. Zij vielen buiten de verplichtingen die rijke poorters hadden om de ruitery uit te rusten en konden zich daarom per ambacht militair organiseren (p. 1055).

De stedelijke militia was zo flexibel omdat snel kon gemobiliseerd worden en omdat er twee soorten van bewapening bestonden. Brugge beschikte over een stedelijk arsenaal maar tegelijkertijd stonden de ambachtslieden zelf in voor eigen uitrusting en bewapening (p. 1055). In Brugge bestond de militia al vanaf de 14^{de} eeuw uit ongeveer 8300 leden wat betekende dat ongeveer elke mannelijke volwassen ingeschakeld kon worden. De mobilisatie van het stadsleger bleek wel een complexe logistieke onderneming en het bevel bleef daarom gevoerd worden door een ervaren edelman. Voor conflicten die ver van Brugge plaatsvonden deed men wel beroep op een professioneel huurlingenleger.

De stadsrekeningen van Brugge maken uitgebreid melding van kosten voor het wapenarsenaal en voor zware, dure wapens, maar de burgers die zich ingeschreven hadden voor de stedelijke militia waren verplicht te investeren in hun eigen wapenuitrusting (p. 1060). Boedels van 80 Bruggelingen, opgemaakt na confiscatie door de scout, zijn hier een goed bewijs van. Die lijsten bestonden zowel uit defensieve als offensieve wapens, waaronder zwaarden of dolken, en laten zien wie meer of minder vermogend was en dus een betere uitrusting bezat. Een zwaard kostte een geschoold ambachtsman vier daglonen en de kostprijs van een dolk lag niet veel lager (p. 1063). Echte strijddolken kwamen wel vooral voor in armere huishoudens terwijl zwaarden eerder door de meer bemiddelde inwoner konden aangekocht worden (p. 1065).

⁸ Ook in Gent, verder is er nog weinig onderzoek gebeurd naar de stadsmilitie in andere Vlaamse steden.

4.3 In Aalst?

Uit de vergelijking met de casus uit Brugge kunnen we veronderstellen dat de situatie in Aalst gelijkaardig was. Het stedelijk arsenaal of het 'engienhuus' dat vermeld staat in de stadsrekeningen was de bewaarplaats voor vuurwapens en buskruit. De ambachtslui waren daarnaast waarschijnlijk zelf verantwoordelijk voor de aankoop en het onderhoud van offensieve en defensieve handwapens. Een breder onderzoek naar verschillende boedels uit Aalst is echter noodzakelijk om deze stelling te bevestigen.

Artefact 57 werd gevonden samen met een grote hoeveelheid andere metalen voorwerpen, metalen slakken en kanonskogels. Deze werden door Solva geïdentificeerd als restanten van ijzer- en metaalproductie, en de onderdelen van meubels en gereedschappen kunnen geassocieerd worden met houtbewerking. We kunnen er voorzichtig van uitgaan dat in de woningen op het Werfplein in de 16^{de} en 17^{de} eeuw o.a. ambachtslui woonden. De chape kan dan een gerecycleerd stukje metaal zijn maar kan evengoed het restant zijn van het steekwapen van een lid van de Aalsterse stadsmilitie.

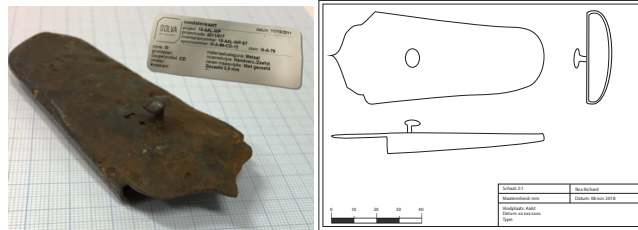
5. Besluit

De zoektocht, beschreven in deze paper, die begon met de klassikale verdeling van verschillende artefacten, kent in dit werk nog geen echt einde. Artefact 57 werd gedetermineerd en we weten dat het hulsvormige stuk metaal een schedebeslag is van de schede van een steekwapen uit de late 16^{de} of de vroege 17^{de} eeuw. Hoe dat voorwerp precies terecht kwam in de kelderopvulling van perceel 734 op het Werfplein in Aalst is echter nog lang niet duidelijk. We weten dat het Werfplein minstens vanaf de 12^{de} eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog een woonwijk was, met bescheiden huisjes langs beide kanten van de nu verdwenen Bisschopsstraat. In die woningen leefden en werkten ambachtslui, schippers en handelaars. Artefact 57 en alle andere vondsten, sporen en contexten die Solva vond op de site, zijn hier het archeologische bewijs van. Ze geven ons een vluchtige maar educatieve inkijk in het leven van de Middeleeuwse Aalstenaar. De chape en het verloren gegane zwaard waren misschien het gekoesterde bezit van een lid van de stadsmilitie maar ze konden evengoed recyclagemateriaal geweest zijn voor een havensmid. Uiteindelijk is niet de juiste uitkomst belangrijk, maar gaat het om de weg naar dat antwoord en de kennis die onderweg vergaard werd.

6. Bijlage

6.1 Technische fiche

Technische fiche Artefact 57



GEGEVENS SOLVA

Projectcode: 10- Aal-WP

Inventarisnummer: 10- AAL-WP-57

Contextnummer: III-A- 79

Spoornummer: III-A-99-CD-12

Inzamelwijze: handverzameld

ALGEMENE GEGEVENS

Korte beschrijving: hulsvormig metalen object, met holle binnenkant, aan 1 zijde metalen spijkervormige pin en uitstekend afdak uitlopend in een punt, afgeronde gesloten achterkant.

Materiaalcategorie: metaal

Afmetingen: lengte 91, 5 mm. Breedte bovenaan 40 mm, onderaan 25 mm. Doorsnede 10mm

Kleur: roestkleurig-bruin met kleine vlekken groene verkleuringen

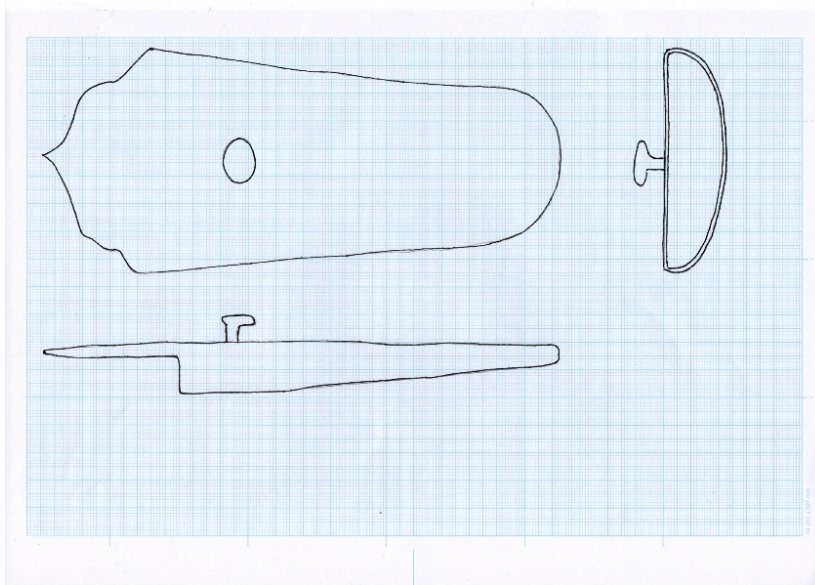
Speciale kenmerken: spijkervormige bevestigingspin, geen naad meer zichtbaar. Binnenkant resten metaalerosie zichtbaar.

DETERMINATIE

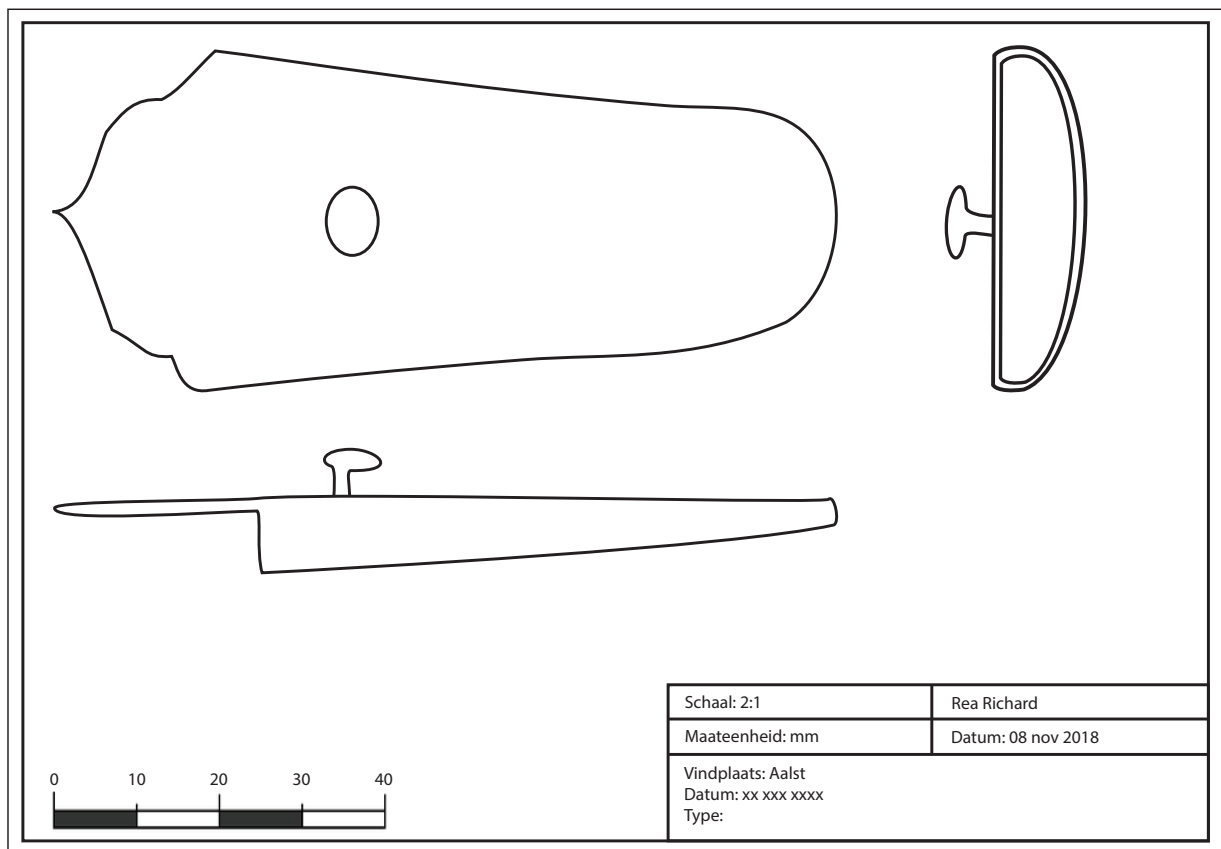
Categorie: militaria

Schedebeslag schede zwaard/dolk

6.2 Archeologische tekening

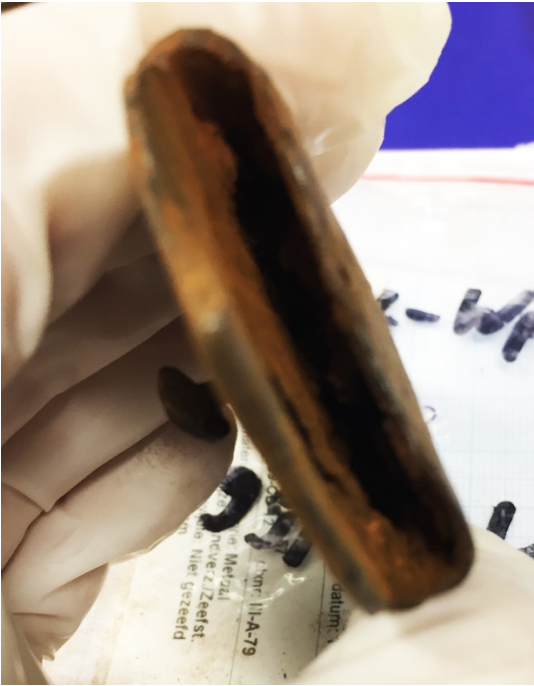


1^{ste} fase tekening



6.3 Foto's Artefact 57





6.4 Virtuele reconstructies

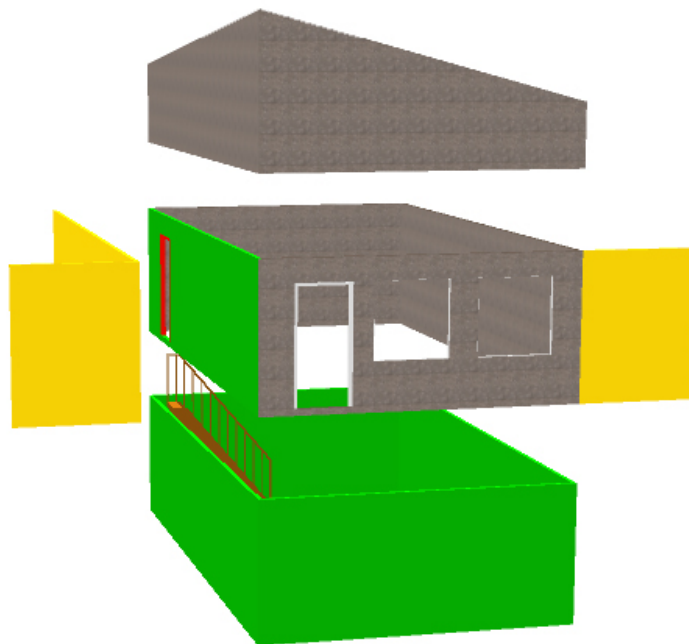
De bewoning aan de zuidkant van de Bisschopstraat, met in het midden perceel 734.



Reconstructie van het steegje naar de Dender, naast perceel 734. Op de website rearichard.be als interactieve slider te gebruiken. Bron: madeinaalst.be



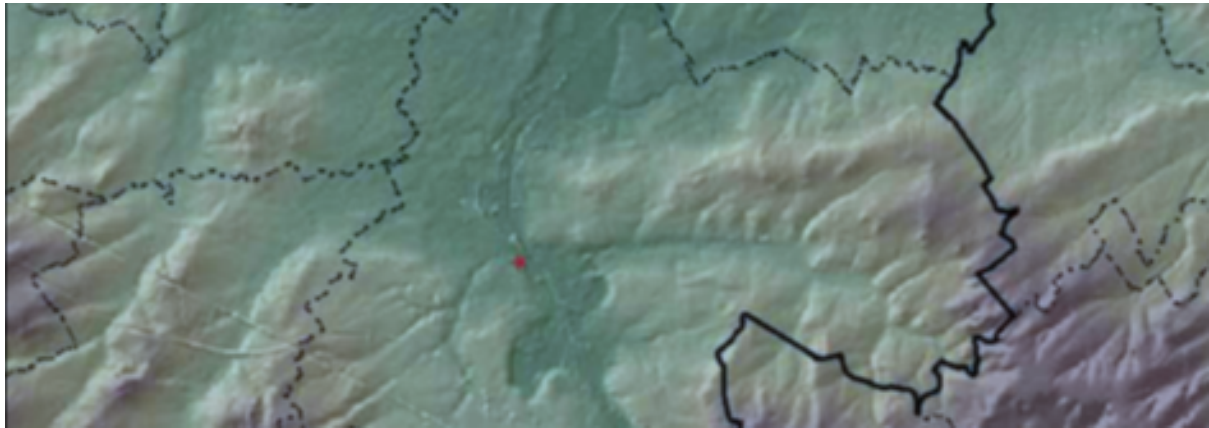
Interactieve slider van het huidige werfplein en de Poppkaart uit 1830. Bron: geopunt.be



Reconstructie van huis op perceel 734. Groen is de nissenkelder en watertrap.

7. Afbeeldingen

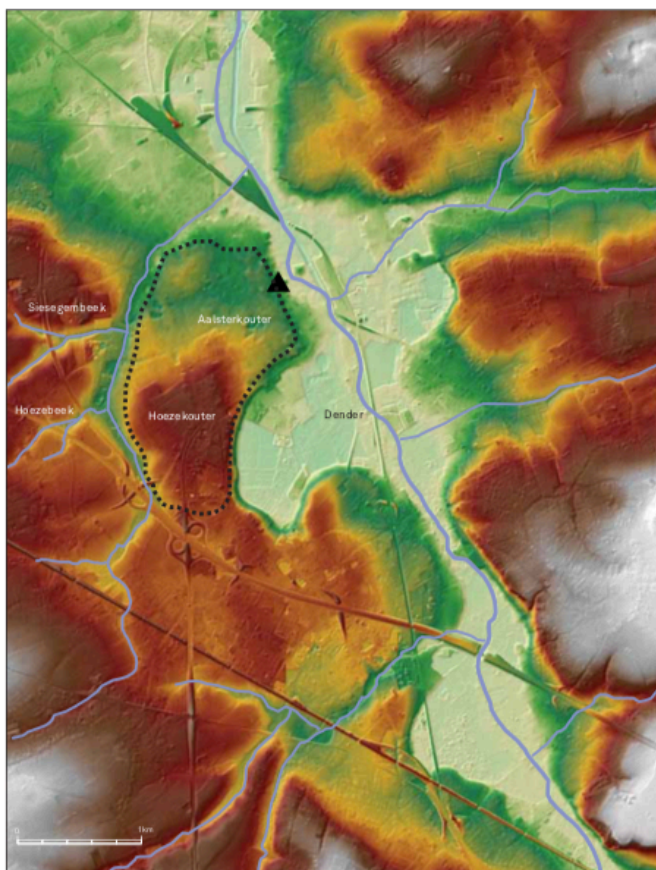
1



De rode stip is Aalst. De overgang van het Midden-Vlaams zandleemdistrict naar het Zuid-Vlaamse lemige heuveldistrict

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. Chérètte, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 17

2



Aalst, gevormd door de Hoesekouter en de Dendervallei.

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. Chérètte, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 17.

3



Figuur 13: Kaart op basis van het 16^{de}-eeuwse Stadsplan van Van Deventer met lokalisatie van de vroegmiddeleeuwse sites: 1. Het Zelhof, 2. De Sint-Martinuskerk, 3. De Sint-Ursmaruskapel, 5. Het Sint-Jozefscollege, 6. De Hopmarkt, 7. Het traject van de handelsweg Brugge-Keulen. Verder: de Dender en de Siesegembeek (blauw), het alluviale gebied (groen) en de hoger gelegen leemgronden (beige) (DE GROOTE 2013, 9).

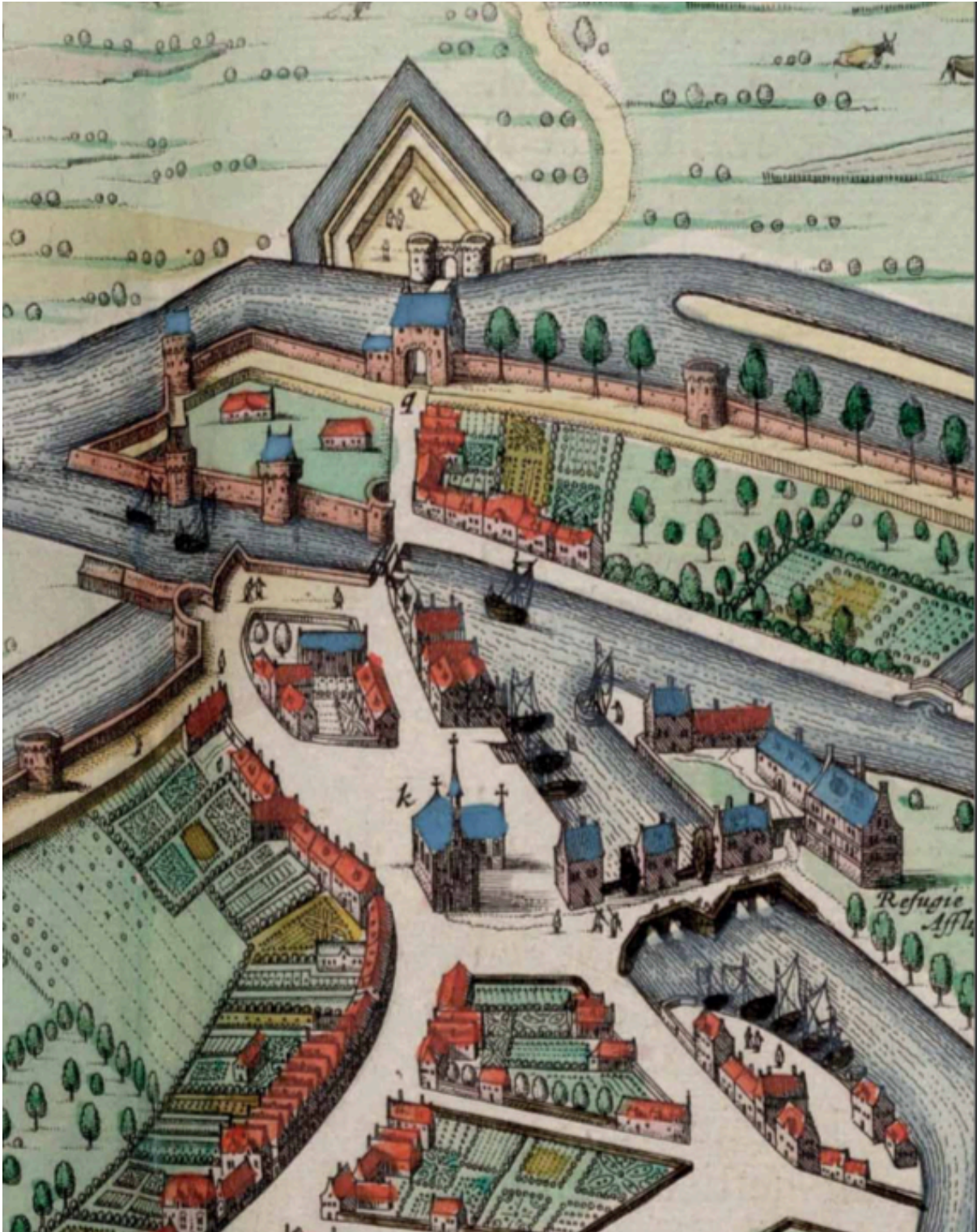
Bron: Koen DE GROOTE, "The contribution of archaeological Sources to the Research in the Formation of Towns. The Example of Aalst, a border town in the country of Flanders", in: Koen, DE GROOTE, Dries TYS & Marnix PIETERS (eds), *Exchanging Medieval Material Culture: Studies on Archaeology and History presented to Frans Verhaege*, Relicta Monografieën 4, Brussel 2010, p. 249-266.

4



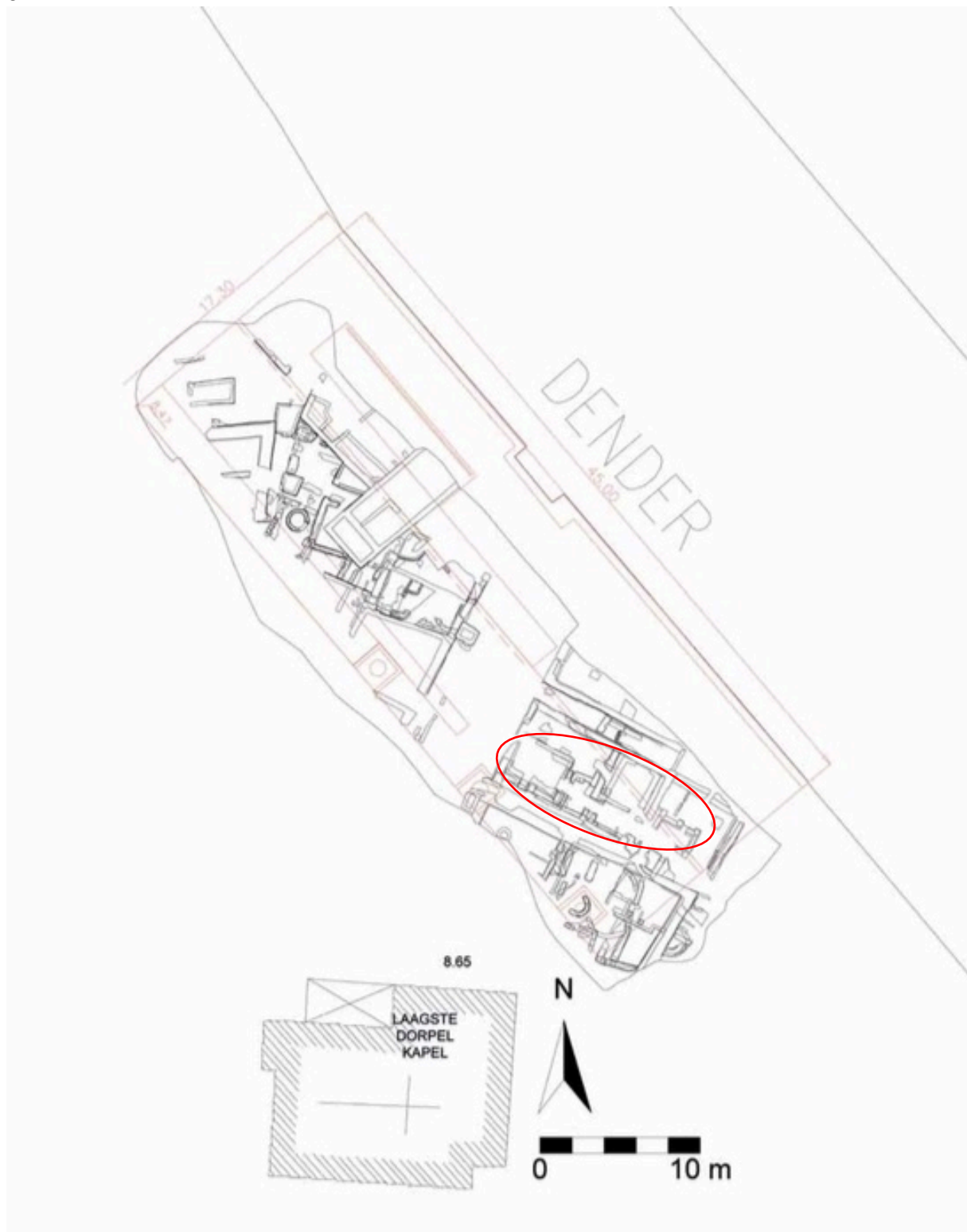
Met de rode cirkel wordt de ligging van het Werfplein aangeduid op het 16^{de}-eeuwse stadsplan van Deventer.

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. Chérlette, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 20.



Dit is een fragment van de Sanderus-kaart uit 1644, we zien het werfplein en de loskades. (geheugenvannederland.nl)

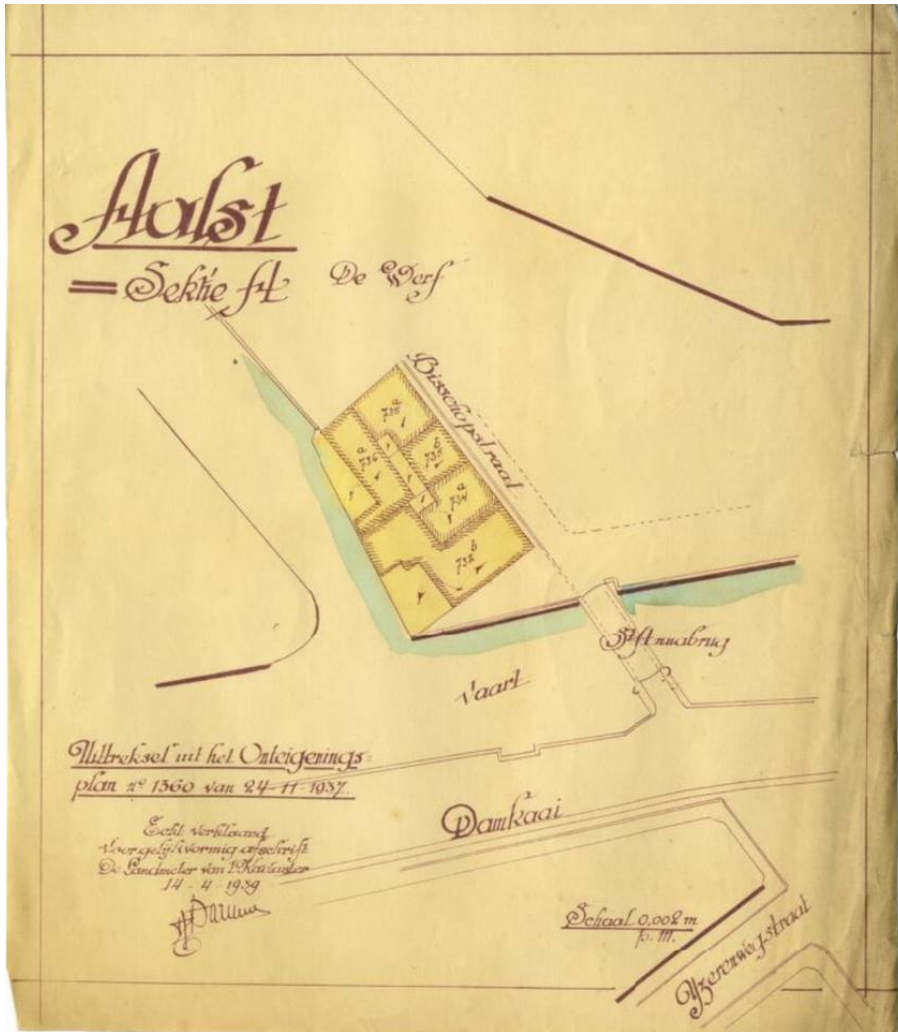
Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. Chérlette, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 14.



De rode cirkel is perceel 734, volledig in het opgravingsvlak.

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. Chertette, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 16.

7



Uittreksel uit het onteigeningsplan van het Werfplein uit 1937. Alle bewoning verdween.

Bron: Stedelijk Archief Aalst. Werf (online), 1 mei 2019.

<http://madeinaalst.be/collecties/mediabank/?mode=gallery&view=horizontal&q=werf&page=1&reverse=0>

8



Fase 1 van perceel 734.

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. Chérette, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 87.

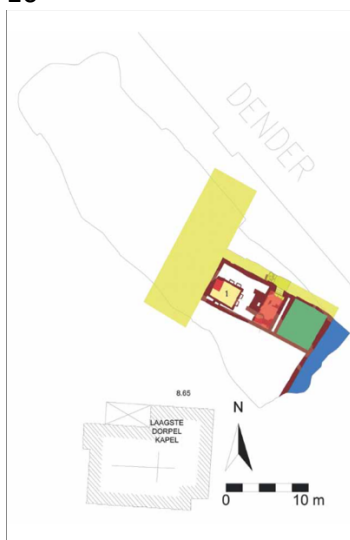
9



De watertrap in de eerste bebouwingsfase van perceel 734.

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. Chérètte, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 90.

10



De tweede bebouwingsfase van perceel 734.

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. Chérètte, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 92.

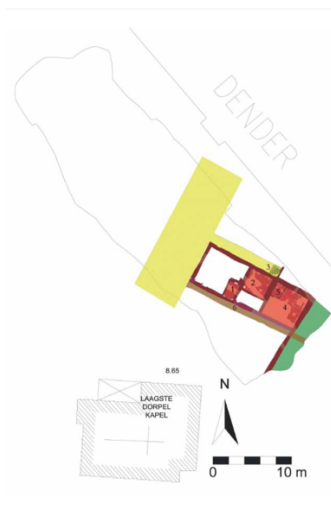
11



De nissenkelder waarvan de opvulling artefact 57 bevatte.

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. Chérètte, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 93.

12



Fase 3 van de bebouwing van perceel 734.

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. TAELEMAN & B. CHERETTE, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 94.

13



De opvulling van de nissenkelder vond plaats ca 1594.

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. TAELEMAN & B. CHERETTE, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 93.

14



De kanonskogels gevonden in de opvulling van de nissenkelder.

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. TAELEMAN & B. CHERETTE, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 98.

15



Afbeelding 76: Vuurstagen uit context III/A/79

Afbeelding 77: Ring uit context III/A/79



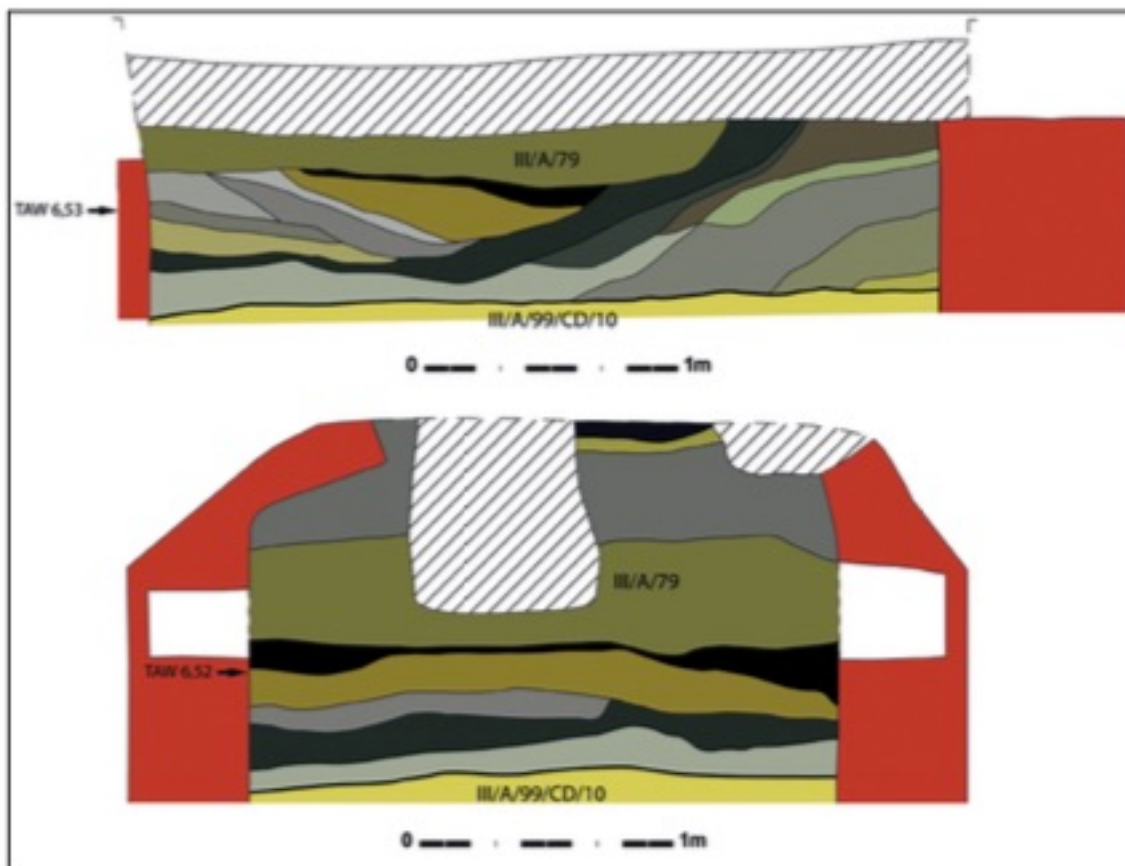
Afbeelding 78: Houtchaef uit context III/A/79



Een deel van de andere metalen vondsten uit de kelderopvulling, geassocieerd met metaal- en houtbewerking.

Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. Chérette, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 102.

16



De coupetekening van de kelderopvulling van perceel 734, met de context III/A/79 waarin artefact 57 gevonden werd.

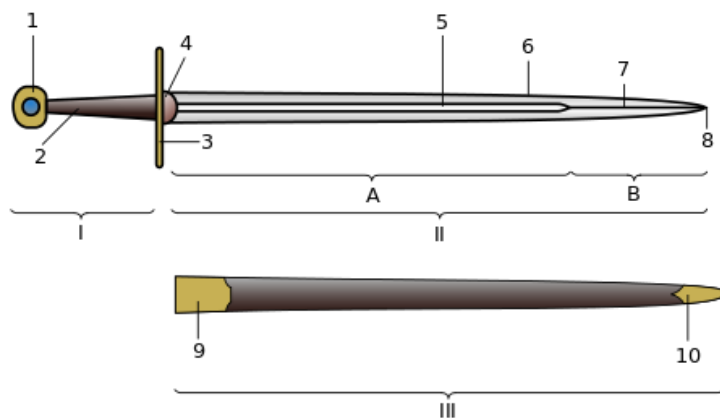
Bron: W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. Chérette, Aalst Werfplein. *Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013. p. 95.



Het vergelijkingsmateriaal waarmee ik tot de conclusie kwam dat artefact 57 een chape is.

Bron: eigen materiaal

18



Nummer 10 op deze tekening is de chape.

Bron: Wikipedia, Chape (online), 1 mei 2019, <https://en.wikipedia.org/wiki/Chape>

19



U-vormige Keltische chape.

Bron: Wikipedia, Chape (online), 1 mei 2019, <https://en.wikipedia.org/wiki/Chape>

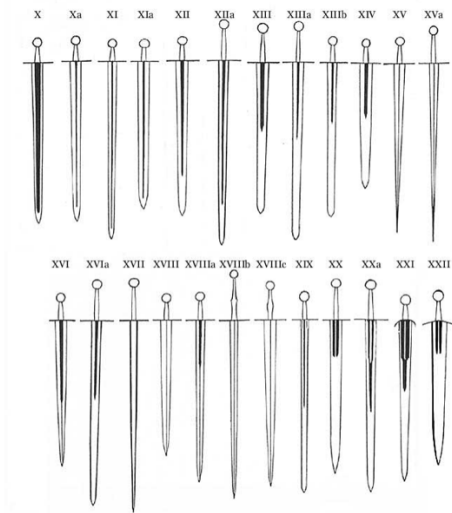
20



Het spijkervormige pinnetje op de chape

Bron: eigen foto

21



De zwaarden-typologie van Ewart Oakshott.

Bron: Ewart OAKSHOTT, *The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*, 1960, p. 23-24.

22



De punt van een 'fechtschwert'.

Bron: Bert GEVAERT, *Te wapen, Europa's vergeten krijgskunsten*, 2016, p. 154.

23



Hetzelfde spijkervormige bevestigingspintje als op artefact 57

Bron: Portable Antiquities Scheme,
Foreman, M (2018) *NLM-0E88EE: A POST MEDIEVAL BUCKLE* (online), 1 mei 2019 <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/905962>

24



Verluchting in een vechtbok.

Bron: Bert GEVAERT, *Te wapen, Europa's vergeten krijgskunsten*, 2016, p.198.

25



De resten van het Engienhuus op de Hopmarkt in Aalst, tijdens de opgravingen.

Bron: K. DE GROOTE, J. MOENS, D. CALUWÉ, B. COOREMANS, K. DEFORCE, A. ERVYNCK, A. LENTACKER & W. VAN NEER, "Op zoek naar de oudste middeleeuwse bewoning aan de Grote Markt te Aalst (prov. Oost-Vlaanderen). Het onderzoek van afval- en beerkuilen uit de twaalfde tot de veertiende eeuw", *Relicta, Archeologie, Monumenten- en Landschapsonderzoek in Vlaanderen* 4 (2009), 135-203. p. 186.



Een prent van Lucas Van Leyden waarop een van de personages een zwaard in een schede met Chape draagt. Bovenaan duidelijker detail.

Bron: Lucas VAN LEYDEN, De bespottung van Christus, 1509, Rijksmuseum Amsterdam. Gravure d285mm. <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-1639>





Een werk van de Vlaamse Primitieve Hans Memling. De man aan de linkerkant draagt een zwaard met schede en chape.

Bron: Detail van het Sint-Ursulaschrijn. Hans MEMLING, Sint-Ursulaschrijn, 1489. Oud Sint-Janshospitaal Brugge.
<https://nl.wikipedia.org/wiki/Ursulaschrijn>



Vermoedelijk de achterkant van perceel 734. Detail van een schilderij van het Werfplein. Met zicht op de achterkant van de opgegraven percelen. Guillaume Van Buscom, 1832, Stedelijk Museum Aalst.

Bron: Foto genomen door Kathy De Wit. April 2019.

8. Bibliografie

- Dirk CALLEBAUT, Brigitte COOREMANS, Koen DE GROOTE & anderen, *Aalst archeologie en archief*. Asse 1994.
- Marnix CHERETTE, *Historische ontwikkelingen van de instellingen in het Land van Aalst tijdens de Middeleeuwen en Moderne Tijden, inzonderheid van het landscollege*, Gent 1992.
- J. COPPENS, *Oppidum Alostanium...of het verhaal van een vestigingsstad*, Aalst 1989.
- Jane COWGILL, Margerethe de NEERGAARD & Nick GRIFFITHS, *Knives and Scabbards*, Woodbridge 2015.
- J. DAUWE, K. HEIREMAN & I. DE VOS, *Aalst in kaart, beeld en prent*. Tentoonstellingscatalogus, Aalst 1976.
- Janiek DE GRUYSE, Clara THYS, Joren DE TOLLENAERE en Aaron WILLAERT. *Aalst Werf (Aalst, Oost- Vlaanderen)*, Archeologienota, resultaten van het bureauonderzoek. Ruben Willaert, restauratie en archeologie, 2016-2017.
- Koen DE GROOTE, Jan ERVYNCK & Jan MOENS, *Vlekken en kruimels: een archeologische en culinaire verkenning van een Vlaamse stad*, Brussel 2004.
- Koen De GROOTE & Jan MOENS, "Verkennend archeologisch onderzoek op de werf te Aalst" in: *Archaeologia Mediaevalis* 31, (2008), p. 44-45.
- K. DE GROOTE, J. MOENS, D. CALUWÉ, B. COOREMANS, K. DEFORCE, A. ERVYNCK, A. LENTACKER & W. VAN NEER, "Op zoek naar de oudste middeleeuwse bewoning aan de Grote Markt te Aalst (prov. Oost-Vlaanderen). Het onderzoek van afval- en beerkuilen uit de twaalfde tot de veertiende eeuw", *Relicta, Archeologie, Monumenten- en Landschapsonderzoek in Vlaanderen* 4 (2009), 135-203.
- Koen DE GROOTE, "The contribution of archaeological Sources to the Research in the Formation of Towns. The Example of Aalst, a border town in the country of Flanders", in: Koen, DE GROOTE, Dries TYS & Marnix PIETERS (eds), *Exchanging Medieval Material Culture: Studies on Archaeology and History presented to Frans Verhaege*, Relicta Monografieën 4, Brussel 2010, p. 249-266.
- Koen DE GROOTE, "De stadswording van Aalst, of hoe een Merovingische nederzetting uitgroeide tot een Laatmiddeleeuwse stad", *Monumenten en Landschappen* 32, 1 (2013), p. 4-32.
- W. DE MAEYER, S. KLINKENBORG & B. CHERETTE, *Aalst Werfplein. Archeologische vooronderzoek*, SOLVA Archeologie-rapport 21, onuitgegeven rapport, Aalst 2011.
- W. DE MAEYER, S. VAN CAUWENBERG, S. KLINKENBORG, E. Taelman & B. CHERETTE, *Aalst Werfplein. Onderzoek van een Middeleeuwse woonwijk*, SOLVA Archeologie-rapport 23, Aalst 2013.
- Bert GEVAERT, *Te wapen, Europa's vergeten krijgskunsten*, 2016.
- Jos GHYSENS, *Aalst in oude prentkaarten*, Zaltbommel 1975.
- Jos GHYSENS, *Geschiedenis der straten van Aalst*, Aalst 1986.
- Jos GHYSENS, Freddy CAUDRON & Guido SAEY, *Aalst in Vlaanderen, Van de negende tot de zeventiende eeuw*, 2014.
- R. Ewart OAKSHOTT, *The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from prehistory to the Age of Chivalry*, Woodbridge 1994.
- R. Ewart OAKSHOTT, *The Sword in the Age of Chivalry*, Woodbridge 1998.
- R. Ewart OAKSHOTT, *Records of the Medieval Swords*, Woodbridge 2018.
- Peter STABEL, "Militaire organisatie, bewapening en wapenbezit in het laatmiddeleeuwse Brugge". *Revue belge de philologie et d'histoire* 89/ 3-4, 2011, pp. 1049-1073 (Online) , https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_2011_num_89_3_8350 (29 november 2018).